

may Harp Tarihi Encümeni Deniz Şubesi müdür vekilliğine tayin edildi. Bunun üzerine kendini denizcilik tarihiyle ilgili araştırmalara veren Fevzi Bey, *Deniz Muharebeleri* ve *Kırım Harbi* adlı ilk eserlerini Ankara'da yazdı. Birkaç yıl sonra askerî liselerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için İstanbul Dârülfünunu'nda açılan imtihanagirerek gerekli eğitimi aldı ve 1931'de binbaşı rütbesinde iken deniz subaylığından ayrılarak öğretmen sınıfına geçti, asıl ilmî çalışmalarını da bu sırada yaptı. 1938 yılında getirildiği Kasımpaşa'daki Deniz Harp Okulu tarih öğretmenliğini hastalanıncaya kadar sürdürdü. Okulun Mersin'e nakli üzerine oraya gittiyse de tatillerde İstanbul'a gelerek ilmî çalışmalarına devam etti. 1944'te fazla mesai yüzünden dimağ yorgunluğu hastalığına yakalandı ve görevinden ayrıldı. Bu hastalığına kalp rahatsızlığı da eklenince 17 Ağustos 1945 tarihinde öldü. Soyadı kanununun çıkmasından sonra Kurdoğlu (daha sonra Kurtoğlu) soyadını alan Fevzi Bey çok çalışkan, herkesle iyi geçinen, bildiklerini cömertçe paylaşmayı seven, dürüst bir kişi olarak nitelenmektedir (Uzunçarşılı, IX/36 [1945], s. 505).

Eserleri. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Topkapı Sarayı Müzesi ve Başbakanlık arşivlerinde sürekli çalışan, 1932 ve 1937 yıllarında toplanan tarih kongrelerine katılan Kurtoğlu'nun araştırmaları Türk haritacılığı ve denizcilik tarihi ağırlıklıdır. Kitaplarından başka *TTK Belleten*'inde, *Donanma* dergisinde ve *Deniz Mecmuası*'nda pek çok makalesi bulunmaktadır. **1. Deniz Muharebeleri 1793-1905** (İstanbul 1927). **2. Cihan Harbi'nde Deniz Muharebeleri ve İskarejak** (İstanbul 1928). **3. Türk Tarihinin Anahatları** (1932; Ali Haydar Alpagut'la birlikte). Türkler'in deniz harp sanatına hizmetlerine dair bir eserdir. **4. Türklerin Deniz Muharebeleri** (İstanbul 1932). Müellif, 1643 yılına kadar getirdiği bu eserinde orijinal kaynaklara dayanarak müstakil başlıklar altında deniz savaşlarını kaleme almış, bu arada Cerbe zaferiyle ilgili olarak ilk defa Zekeriyâzâde'nin eseriyle Rodos ve Revan fetihnâmelerine dikkat çekmiştir. **5. Sancağımız** (İstanbul 1933). *Deniz Mecmuası*'nın ilâvesi olarak çıkmıştır. **6. Kitâb-ı Bahriye** (Ankara 1935). Pîri Reis'in eserinin Ali Haydar Alpagut'la birlikte neşridir. **7. Türk Süel Alanında Harita ve Krokilere Verilen Değer ve Ali Macar Reis Atlası** (İstanbul 1935). **8. 1736-1737 Seferine İştirak Eden Bir Türk Denizcisinin Hatıraları** (İstanbul

1935). Yine *Deniz Mecmuası*'nın ilâvesi olarak yayımlanan bu eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan, Kırım ve civarıyla ilgili bilgiler ihtiva eden bir yazmanın neşridir. **9. Tarih Yılları** (İstanbul 1936). Kurtoğlu bu eseriyle bir kronoloji tablosu vermek istemiş, ancak Faik Reşit Unat'ın *Hicri Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme Kılavuzu*'nun neşrinden sonra eser önemini yitirmiştir. **10. Türk Deniz Tarihinden Bir Safha** (İstanbul 1937). *Deniz Mecmuası*'nın eki olarak yayımlanan kitapta Memlük kaynaklarından da yararlanılmıştır. **11. Türk Bayrağı ve Ay Yıldız** (İstanbul 1938; Ankara 1987). 114 levhayı ihtiva eden bu araştırma bazı eksiklerine ve hatalarına rağmen bu konuda yapılmış ilk müstakil çalışmadır. **12. Gelibolu ve Yöresi Tarihi** (İstanbul 1938). **13. Türklerin Deniz Muharebeleri II** (İstanbul 1940). Eserde çok sayıda yerli ve yabancı kaynak ve araştırmaya dayanılarak Girit Savaşı (1664-1669) anlatılmıştır. **14. Umumi Deniz Harpleri I, Kürek Devrinde Akdeniz** (İstanbul 1941). **15. 1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa** (İstanbul 1942). **16. Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi** (Ankara 1944). Bu son iki eser de *Deniz Mecmuası*'nın ilâvesi olarak yayımlanmıştır. Kurtoğlu'nun makalelerinden bazıları da şunlardır: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kaptan Paşalar" (*Deniz Mecmu-*

ası, XLVII/335 [1935], s. 89-109); "İlk Kırım Hanlarının Mektupları" (*TTK Belleten*, I [1937], s. 641-655); "Son Altınordu Hükümdarlarının Osmanlı Hükümdarı Mehmed II'ye Bir Mektubu" (*TTK Belleten*, II [1938], s. 247-250); "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı" (*TTK Belleten*, IV [1940], s. 53-87).

BİBLİYOGRAFYA :

Enver Koray, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, İstanbul 1959, s. 39, 118, 210, 213, 261, 304, 322, 366, 373, 425, 477, 521, 532, 564; *Donanma Dergisi Makale Listesi (Donanma Dergisi, sy. 443'ün eki)*, İstanbul 1961, tür.yer.; Coşkun Güngen, *Türk Denizcilik Tarihi Bibliyografyası*, Ankara 1995, tür.yer.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Fevzi Kurdoğlu", *TTK Belleten*, IX/36 (1945), s. 505-508.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

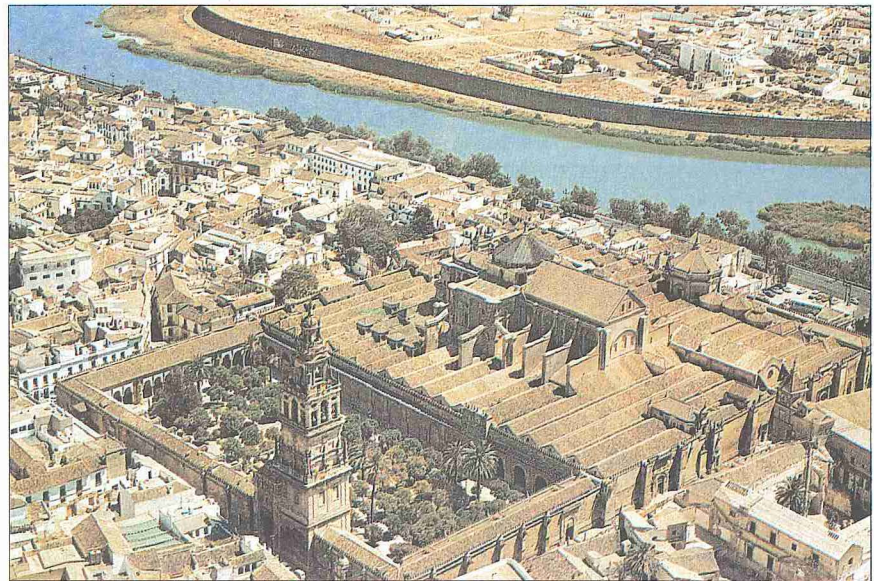
KURTUBA

(قرطبة)

Endülüs Emevî Devleti'nin başşehri.

İspanyolca adı Córdoba olan şehir Atlas Okyanusu'nun 200 km. uzağında ve deniz seviyesinden 100 m. yükseklikte, Guadalquivir (Vâdilkebir) nehrinin kenarında yer alır; Fenikeliler tarafından kurulmuştur. Şehrin son yıllardaki nüfusu 300.000'in üzerindedir (2001'de 308.100). II. Kartaca Savaşı'ndan (m.ö. 218-201)

Kurtuba'dan (Cordoba) bir görünüş

sonra Romalılar için önem kazandı ve milâttan önce 152'de General Claudius Marcellus'un Keltiber harekâtı sırasında zaptedilerek Baetica eyaletinin merkezi yapıldı. Buraya yerleşen Romalılar içinde çok sayıda soylu kişinin bulunması şehre saygınlık kazandı ve halk arasında Patricia Colonia (babalar [konsiller / senatörler] şehri) adıyla tanındı. Coğrafyacı Strabon, İspanya'nın en büyük şehri olduğunu söyler ve zenginliğini Baetis (Guadalquivir) nehri kıyısında yer almasına, kısmen de yakınındaki madenlere ve vadinin bereketli topraklarında gelişen tarım ve hayvancılığa bağlar. Ünlü Latin şairi Martialis şiirlerinde bu şehri övmüş, daha sonra Araplar da burası için Endülüs'ün gururu demişlerdir. V. yüzyılın ilk çeyreğinde Vandallar'ın Kuzey Afrika seferi sırasında yakılıp yıkılan ve 554'te Bizanslılar, 571'de Vizigot Kralı Leovigild tarafından ele geçirilen şehir VIII. yüzyılın başlarına kadar Vizigot hâkimiyetinde kaldı.

Târik b. Ziyâd'ın kumandanlarından Mugîs er-Rûmî, Şevval 92'de (Temmuz-Ağustos 711) şehri önemli bir direnişle karşılaşmadan fethetti. Mugîs Kurtubalılar'a yumuşak davrandı ve yönetimlerini Katolik kilisesinin zulmüne uğrayan yahudilere bıraktı. İkinci vali Hür b. Abdurrahman es-Sekâfî (716-719) Endülüs'ün başşehri olarak burayı seçti. Semh b. Mâlik el-Havlânî, Romalılar'ın yaptırdığı köprüyü ve yıkık batı surlarını tamir ettirdi; 750 civarında da Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri Vizigotlar'ın St. Vicente Kilisesi'ni cuma camisine çevirdi. I. Abdurrahman bağımsızlığını ilân ettikten sonra başşehir Kurtuba'nın surlarını genişletti ve buraya, dedesi Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in Dimaşk yakınlarındaki sarayını hatırlatan Rusâfe Sarayı'nı yaptırarak arkasından gücünü ve ihtişamını göstermek üzere orijinal planını bizzat çizdiği Kurtuba Ulucamii'nin inşaatını başlattı; onun asıl amacı kendi başşehrini Batı İslâm dünyasının merkezi haline getirmekti. Abdurrahman'ın oğlu ve halefi I. Hişâm camiyi tamamlattı. İspanya'da Emevî döneminin zirvesini teşkil eden III. Abdurrahman, Kurtuba'nın 8 km. kuzeybatısında Sierra Cordoba'nın eteklerine Medînetüzzehrâ Sarayı'nı yaptırdı. O günlerde Kurtuba, Avrupa'da cadde aydınlatmasına sahip ve hamamları olan ilk şehirdi. Hâcib İbn Ebû Âmir el-Mansûr, Kurtuba'nın doğusunda hükümet daireleri için Medînetüzzâhire'yi kurduysa da binalar

1013'teki Berberî ayaklanmasında tamamen yıkıldı. Şehrin İspanyollar tarafından geri alınmasından sonra XI. Alfonso bugün Yeni Alkazar denilen iç kaleyi yaptırdı. Bu kale üç yüzyıl sonra engizisyon merkezi, ardından askerî hastahane ve arkasından hapishane olarak kullanıldı.

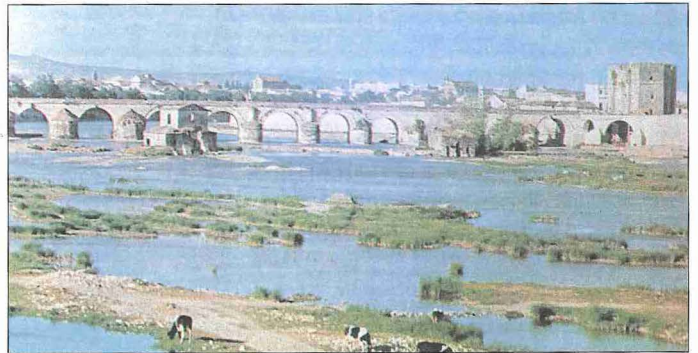
İslâmî dönemde Kurtuba, en az çağdaşı İstanbul ve Bağdat kadar veya bugünün birçok kozmopolit yerleşim merkezi kadar karışıktı. Nüfusu Araplar, Franklar, Slavlar, Suriyeliler, Berberîler, Grekler, Gotlar, İspanyol Romanlar ve Batı Afrika kökenli zencilerden oluşuyor, pazarlarında dünyanın her yerinden gelen her zevke uygun mallar sergileniyordu. Şehirde 200.000 ev, 600 cami ve medrese, 800 hamam, 50 hastahane ve çeşitli sanayi tesisleri vardı. Kurtuba III. Abdurrahman zamanında ihtişamının zirvesine yükseldi. II. Hakem'in (961-976) yaptırdığı kütüphanede 400.000'e yakın kitap bulunduğu söylenir. X. yüzyılın sonlarında yönetime hâkim olan Hâcib İbn Ebû Âmir el-Mansûr zamanında bir ilim merkezi haline gelerek Avrupa, Kuzey Afrika ve hatta Asya'dan ilim adamlarını kendine çekti. Emevî hânedanının çöküş sürecinde gerilemeye başlayan şehir 1013'te Berberîler tarafından yağmalandı. 1016-1022 yılları arasında Hammûdîler'in hâkimiyetinde kaldı. III. Hişâm ile (1027-1031) birlikte Emevî hânedanının son bulmasının ardından 1031'den 1070'e kadar Cehverîler'in idaresinde bir cumhuriyet haline gelen Kurtuba daha sonra Abbâdîler'in ve onların arkasından da 1091'de Murâbîtlar'ın, 1148'de Muvahhidler'in ve 1228'de Hûdîler'in eline geçti. 1236'da zayıf durumda olan şehir Kastilya-Léon Kralı III. Fernando tarafından kolayca zaptedildi. Tekrar hıristiyan hâkimiyetine girmesiyle birlikte Kurtuba'nın nüfusu bir ara 50.000'e kadar düştü. Nüfus çok geçmeden yine 300.000'e yükseldiyse de eski günlerin ihtişamı bir daha geri gelmedi; ayrıca XIX. yüzyılda Napol-

yon ordularının saldırı ve yağmalama felâketine uğradı.

Kurtuba, tarihi boyunca çeşitli ilim dallarında ve özellikle edebiyatta temayüz etmiş pek çok renkli insan yetiştirmiştir. Bunların en önde gelenleri arasında, Romalılar döneminde hatip Seneca ile oğlu filozof Seneca ve torunu ünlü şair Lucanus, İslâmî dönemde de el-İkhdü'l-ferîd adlı şiir antolojisi Doğu'da ve Batı'da bir klasik haline gelen İbn Abdürabbih, ilk dönem âlim-filozofu İbn Meserre, aşk üzerine yazdığı *Tavku'l-hamâme* adlı eseriyle tanınan ve aynı zamanda Batı Avrupa'daki ilk ciddi karşılaştırmalı dinler tarihi kitabının sahibi olan İbn Hazm, *Hay b. Yakzân*'ın yazarı İbn Tufeyl'e ve Spinoza'ya ilham veren yahudi filozof-tabibi İbn Meymûn, Mâlikî fakihî İbn Rüşd ve torunu ünlü filozof-âlim İbn Rüşd, kıraat âlimi Dâni, tarihçi, fıkıh ve hadis âlimi İbn Beşkûvâl, hadisçi Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, hadisçi ve kıraat-nahiv âlimi İbn Sa'dûn el-Kurtubî ile muhaddis-müfessir Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî sayılabilir.

Kurtuba, İslâmî dönemde Dimaşk'tan Emevîler'le birlikte geldikleri sanılan gümüş ustalarıyla meşhurdur; bugün dahi burada çok güzel gümüş işlemler yapılmaktadır. Aynı şekilde kendi adıyla anılan ince ve parlak renklere sahip bir deri türüyle (hâlâ Batı dillerinde bu tür derilere "cordoban / cordovan" denilmektedir) ve özellikle bu deriden yapılan kitap ciltleriyle de tanınıyordu. Şehirdeki başlıca endüstriler yünlü ve pamuklu dokumacılığydı.

Araplar'ın, bir kısmını Romalılar'ın temelleri üzerine inşa ettikleri geniş bir alanı kaplayan ve her biri adını yöneldiği şehirden alan yedi kapılı surlardan geriye küçük bir bölüm kalmıştır. Şehir merkezine yakın yerlerde caddeler daralır; eski ve yeni binalar arasında gözle görülen pek az bir fark vardır ve hemen hepsi be-

Kurtuba
Köprüsü

yaza boyanmıştır. Günümüzde de bir kraliyet sarayı olan Emevî sarayı Alkazar'ın Halife III. Abdurrahman zamanına ait kısmı o dönemin bahçeleri arasında durmaktadır; daha eski kısımları ise harabe halindedir. XI. Alfonso'nun yaptırdığı Yeni Alkazar'ın da sadece bir kanadı restore edilmiştir ve halen haphisane olarak kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Makkarî, *Nefhu't-îb*, I, 455-694; Pedro de Madrazo y Kuntz, *Córdoba*, Barcelona 1884; A. F. Calvert – W. M. Gallichen, *Cordova, a City of the Moors*, London 1907; A. Jaén, *Historia de la Ciudad de Córdoba*, Madrid 1935; É. Lévi-Provençal, *Islam d'occident études d'histoire médiévale*, Paris 1948, s. 81-107; A. Aguado, *Guías: España y Portugal*, Madrid 1950, s. 510-518; Philip K. Hitti, *Capital Cities of Arab Islâm*, Minneapolis 1973, s. 135-163; M. S. Hierro, *Córdoba*, León 1974; R. C. Knapp, *Roman Córdoba*, Berkeley 1983; Ahmed Fikri, *Qurţuba fi'l-'aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1983; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Qurţuba hâziratü'l-hilâfe fi'l-Endelüs*, İskenderiye 1984, I-II, tür. yer.; Muhammed Abdülvehhâb Hallâf, *Qurţuba el-İslâmiyye fi'l-ğarni'l-hâdi 'aşer el-milâdi / el-hâmis el-hicri*, Tunis 1984; Mumtaz Moin, "Cordova an Intellectual Centre in Muslim Spain", *The Proceeding of the Pakistan History Conference Seventeenth Session 13-17 February 1977*, Karachi 1984, s. 127-134; D. J. Wasserstein, *The Caliphate in the West*, Oxford 1993, s. 34-39; C. F. Seybold, "Kurtuba", *İA*, VI, 1023-1025; a.mlf. – [M. Ocaña Jimenez], "Qurţuba", *EI*² (İng.), V, 509-512; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 211-225; A. Engin Beksaç, "Endülüs (Sanat)", a.e., XI, 225-232.

THOMAS B. IRVING

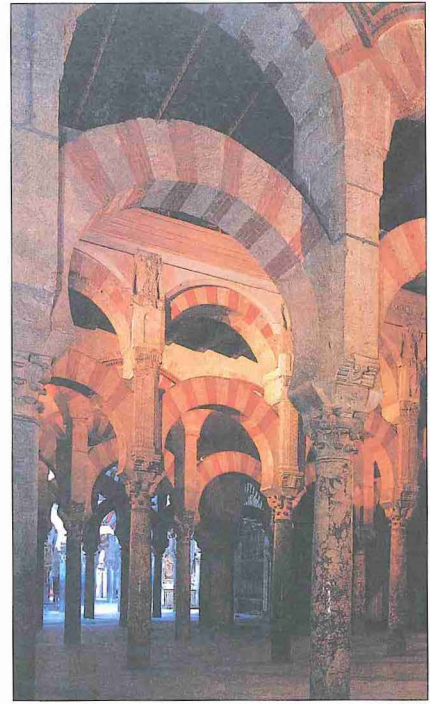
KURTUBA ULUCAMİİ

İslâm tarihinde yer alan
en büyük üçüncü cami.

Halen kiliseye çevrilmiş bulunan ve Cordoba Katedrali denilen Kurtuba Ulucamii (el-Mescidü'l-kebîr, el-Mescidü'l-câmi') Endülüs dinî mimarisinin en tanınmış ve en büyük binasıdır; boyutları bakımından bütün İslâm âleminde Sâmerâ Ulucamii ile Ebû Dülef Camii'nden sonra üçüncü sırada yer alır. Mimarisi ve tezyinatıyla müstesna bir eser olan cami bu özellikleriyle diğer büyük camileri aşmakta ve âbidevî etkisiyle kendinden emin, güçlü, bilgili, zengin bir toplumun ve bu toplumun güçlü hükümdarlarının ihtişamını gözler önüne sermek için yapıldığını göstermektedir. Yapımını 786'da I. Abdurrahman'ın başlattığı bina, zaman içerisinde çeşitli ekler ve değişikliklerle orijinal halinden farklı bir şekil almış ve bugünkü dev boyutlarına ulaşmıştır (180 × 150 m.). Yaklaşık sekiz asır önce kiliseye çevrilmiş

olmasına rağmen bölge halkı arasında hâlâ Mezquita (mescid) adıyla tanınmaktadır.

I. Abdurrahman'ın oğlu I. Hişâm tarafından tamamlatılan ilk bina Emeviyye Camii örnek alınarak yapılmış ve revaklı bir avlu ile 90 m. uzunluğundaki kible duvarına dikey uzanan on bir neften meydana gelmiştir. Orta nef geleneksel mimari esaslarına göre diğerlerinden daha geniş tutulmuştur ve mihrabı belirleyecek bir özellik göstermektedir. Enine geniş dikdörtgen bir ana plana sahip olan bu ilk kapalı mekânın çatısı on ikişer kemer bölmesine sahip on sıra sütunla taşınmaktadır. Değişik renklerdeki granit ve mermer sütunlar kaidesizdir ve tabanları zemine gömülmüştür; üzerlerindeki kemerler ise iki katlı olup alt katta at nalı, üst katta yarım daire şeklindedir. 833 ve 848'de II. Abdurrahman ana şemaya bağlı kalarak çeşitli eklemeler yaptırmış, özellikle ikinci düzenleme sırasında nef dizilerine sekiz kemer bölmesi daha ilâve ettirerek kible duvarını 25 m. ileriye kaydırmıştır. 951'de III. Abdurrahman, bir depremde yıkılan I. Hişâm'ın yaptırdığı 20 m. yüksekliğindeki sade görünümü minarenin yerine çok daha yüksek ve görkemli bir minare inşa ettirmiştir. 1593'te İspanyollar tarafından yıkılan minarenin, halen Giralda denilen ve Sevilla'nın sembolü durumunda olan XII. yüz-

Kurtuba Ulucamii'nin içinden bir görünüş

yıla ait İşbiliye Ulucamii'nin 13,60 × 13,60 boyutlarında kare planlı ve 97 m. yüksekliğindeki muhteşem minaresinin (bu yüksekliğe çan kulesine çevrilirken eklenen çan yuvası dahildir) biraz daha küçük bir benzeri olduğu bilinmektedir. II. Hakem zamanında Kurtuba'nın (Cordoba) artan nüfusuna kâfi gelmeyen bina tekrar genişletilmiş ve 961 yılında yine ana plana sadık kalarak on iki kemer bölmesinin eklenmesiyle kible duvarı bugünkü yerine kaydırılmıştır. Bu ek kısım bir çifte kemer sırasıyla diğer bölümlerden ayrılmış ve öteki neflerden daha geniş olan orta nefin girişine, ayrıca mihrap önü ile bunun iki yanına aynı büyüklükte birer kubbe yerleştirilerek bir maksûre meydana getirilmiştir. Kaburgalı kemerler üzerinde yükselen bu kubbeler, özellikle mihrap önü kubbesiyle mihrap mekânı mozaikler ve altın yaldızlı kabartmalarla teyizin edilerek çok gösterişli bir görüntüye kavuşturulmuştur. Bizans ve Abbâsî etkileri taşıyan bu süslemeler Endülüs sanatının kendine has özellikleriyle uyum sağlamış ve bütünleşmiş durumdadır. Binanın bütün genişletmelere rağmen yine yetersiz kalması üzerine II. Hişâm'ın veziri İbn Ebû Âmir el-Mansûr tarafından doğu yanına son bir ekleme daha yapı-

Kurtuba Ulucamii'nin maksûre kubbesi

